

ERFGOED

Aandachtspunten voor de excursies

groep 6-7

Dit geldt voor de dorpswandelingen (groep 6) en de excursies naar de waterwerken (groep 7)

De excursies worden verzorgd door vrijwilligers. Zij hebben veel kennis van de geschiedenis en het erfgoed in de omgeving. Zij doen hun best om de leerlingen een leuke, interessante en leerzame rondleiding te geven. Graag wijzen we je op enkele regels voor de rondleiding/excursie.

Als er begeleiders meegaan, ouders bijvoorbeeld, wil je hen hier dan van tevoren op wijzen?

- Kom ajb op tijd. De rondleider staat voor jullie klaar op de afgesproken tijd en plaats.
- Het is prettig als je de voorbereidingsles hebt gedaan. De excursie is geen uitje, maar onderdeel van een zorgvuldig samengesteld programma.
- De rondleider verzorgt de inhoud, de leerkracht blijft te allen tijde verantwoordelijk voor de orde in de groep.
- Het is niet de bedoeling dat eventuele extra begeleiders onderling gaan praten, óók niet als zij een beetje achteraf gaan staan. Dit is hinderlijk voor de rondleider en het geeft een slecht voorbeeld aan de leerlingen.
- Het is om dezelfde reden ook prettig als de leerkracht zelf een actieve en geïnteresseerde houding heeft tijdens de rondleiding.
- Wil je ervoor zorgen dat eventuele aanwijzingen van de rondleider, bijvoorbeeld als de leerlingen ergens niet aan mogen zitten, goed worden opgevolgd door de leerlingen?

LES 1

het landschap om ons heen en de strijd tegen het water

<i>Tijdsduur:</i>	45 minuten
<i>Kijken & associëren:</i>	10 minuten
<i>Doen:</i>	25 minuten
<i>Verwoorden:</i>	10 minuten

<i>Begrippen:</i>	veen, moeras, sloten, polder, molen, droogmaken, droogmakerij
<i>Nodig:</i>	de PowerPoint en internet voor de filmpjes
<i>Vorbereiding:</i>	lees de tekst hieronder door en bekijk de PowerPoint zodat je het verhaal goed kunt vertellen.

KIJKEN & ASSOCIËREN!

De leerlingen pakken allemaal een blaadje en schrijven daarop: 'Nederland Waterland'. Aan de achterkant (of een stuk verderop) schrijven ze: 'Nederland en de strijd tegen het water'.

Associaties I:

Laat **dia 1** van de PowerPoint zien. Bespreek met de leerlingen: Waar denk je aan bij 'Nederland waterland'? De leerlingen schrijven op waar ze aan denken bij 'Nederland waterland'. Alle associaties zijn goed. Als iedereen klaar is, laat je dia 2 zien. De leerlingen kijken rustig, individueel, naar de vele afbeeldingen van 'Nederland Waterland' (het zijn vooral boeken). Daarna vullen ze hun gedachten en beelden over 'Nederland Waterland' aan.

Associaties II:

Laat **dia 3** zien. Vraag: Ken je die veel gebruikte kreet: 'de strijd tegen het water'? Er is zelfs een route voor gemaakt. (nb dit is een route van 77 km op Schouwen-Duiveland). Wat is dat voor strijd? Geen echte oorlog toch, met tanks en vliegtuigen? De leerlingen denken hierover na en schrijven op waar ze aan denken en welke beelden ze zelf hebben bij de bekende uitdrukking: 'Nederland en de strijd tegen het water'.

Laat **dia 4** zien. Vertel wat deze tekening laat zien: Zonder dijken overstroomt dit deel van Nederland bij normale waterstand (dat is dus nu). Laat dat even op je inwerken. En kijk waar jij woont: het hele gebied van Lansingerland, Pijnacker en Delfgauw ligt 'onder water'. Je kunt op het dunne strookje land langs de kust wijzen (waar 's Gravenhage ligt): dat zijn duinen, die zijn hoog en liggen niet onder water. De leerlingen kunnen nu hun gedachten en beelden bij 'Nederland en de strijd tegen het water' aanvullen.

DOEN!

Bespreek wat de leerlingen hebben opgeschreven. De associaties met 'Nederland waterland' kunnen eigenlijk niet fout zijn. Het kan gaan over sloten en rivieren, regen en mist, dijken en molens, schoon drinkwater en Koning Willem-Alexander en watermanagement.

En waar denken de leerlingen aan bij 'strijd tegen het water'? Wat doen en deden we allemaal 'tegen' het water? Dingen die genoemd kunnen worden: Dijken, molens (nu gemalen), de Afsluitdijk. Is er ook gedacht aan terpen (zelfgemaakte heuveltjes waar je hoog en droog zit)? Aan sloten graven zodat het water wegstroomt? In de volgende filmpjes komt dat aan de orde. Voert 'Nederland waterland' alleen maar 'strijd tegen het water'? Nee. We hebben in Nederland vaak last (gehad) van het water (overstromingen, fietsen door de regen) maar we hebben er ook veel plezier van (genoeg schoon drinkwater, lekker zwemmen, mooi landschap, vissen, varen...)

Laat **dia 5** zien. Een filmpje over de geschiedenis van het landschap hier, van Erfgoedhuis Zuid-Holland. In het filmpje praat de vrouw onder andere over veen. De titel van het filmpje is: 'De ontginning van het veen'.

Op de afbeelding zie je arbeiders bezig met veen uitgraven onder de waterspiegel. Dat doen ze met een baggerbeugel. Laat **dia 6** zien. Op dit kaartje zie je waar dat veen lag. 'Ons' gebied is duidelijk een veengebied, lichtpaars: laagveen. Wat laagveen is? Eigenlijk een soort moerassig landschap. Dat is al heel oud. Planten gaan (altijd) na een tijd dood. En daar groeien weer nieuwe planten op. In de loop van vele eeuwen groeiden er dus telkens nieuwe planten op de oude, dode planten. De oude, dode planten in de grond zijn een dikke laag geworden. Die laag (veen) kun je uitgraven en drogen en dan heb je spul dat ze turf noemen. Dat gebruikten ze vroeger om in de kachel te branden.

Op **dia 7** is een kort filmpje over het laagveen en hoe dat landschap er nu uitziet. Dat zie je ook op de foto die naast de link staat op deze dia. Vraag na het zien van het filmpje (of vraag vooraf om erop te letten): (Her)kennen de leerlingen het landschap van de foto en uit het filmpje? Wat lijkt wel en wat lijkt niet op het landschap dat zij zelf kennen uit hun omgeving? Op dia 8 nog een kort filmpje over hoe het droogmaken van dat laagveenmoeras precies in zijn werk gaat. De beide filmpjes overlappen een beetje, maar dat is waarschijnlijk niet erg. Daardoor kunnen de leerlingen de informatie beter tot zich nemen.

De conclusie van de filmpjes over laagveen en het droogmaken daarvan is, dat de 'strijd tegen het water' niet alleen is: zorgen dat het land niet overstroomd wordt door de zee. In ons gebied is het óók een 'strijd' tegen het moeras (het laagveen, dat is nu bijna helemaal verdwenen) en de plassen die ontstaan als je het land (het veen) afgraaft. Zo is van een moerasgebied, een poldergebied (met plassen) gemaakt.

Laat **dia 9** zien. Het is een stukje Google Maps van het gebied. Zoek de kern op waar jullie school staat. Bekijk het landschap dat niet bewoond is, dus rond de kernen. Het ziet eruit zoals de luchtfoto's in de filmpjes. Lange stukken weiland ('kavels' in het eerste filmpje) met rechte sloten. De geschiedenis van de ontginning van het landschap is dus op veel plaatsen nog herkenbaar.

Dia 10. In 1978 werd er in Bergschenhoek een visfuk opgegraven die bijna zesenhalfduizend jaar oud bleek te zijn (ongeveer 4300 v.Chr. Dit bewijst dat er al in de prehistorie mensen naar dit gebied kwamen. Rond het jaar 1000 zag dit gebied er nog steeds uit als een soort waddegebied.

In de 15e eeuw was hier een nederzetting die den hoek of ten Hoek werd genoemd, en die lag vlakbij den Berch (Hillegersberg). In 1466 werd hier de Butterdorpse molen gebouwd. Al snel gingen de mensen deze plaats 'den Bergschen Hoek' noemen.

Dia 11. Aan het einde van de middeleeuwen begon hier de turfwinning. Het veen werd uitgegraven, gedroogd en als brandstof verkocht.

In die tijd waren ze vanuit Berkel en Bleiswijk ook land aan het ontginnen. In de 15e eeuw ontmoetten Bleiswijk en Berkel elkaar via de ontginningen en dit kennen we nog als de landscheiding of Lansingh. Dit was een lage dijk.

Met de turfwinning rondom Bergschenhoek werd eerst wat geld verdiend, maar later zorgde het juist voor veel armoede. Bijna al het agrarische land was verdwenen en er kon alleen nog gevist worden. Als het stormde, bedreigden de woeste golven de dorpen. Bijna alles was water, want bijna alles was weggegraven. Het dorpscentrum (De Kruin), de Bergweg en de Oostendseweg (op de kaart: den Oost weg) liggen nog altijd ongeveer vier meter hoger dan de omgeving. De woonwijken rond het centrum liggen eigenlijk op de bodem van de uitgegraven later weer drooggelegde plassen.

Voor de waterveiligheid en om weer een boterham te kunnen verdienen, werden in het midden van de 18e eeuw plannen gemaakt om de plassen tussen de Rotte en de Landscheiding droog te leggen. Dit plan voor de droogmaking was voor het grondgebied van de plaatsen Bleiswijk, Bergschenhoek en Hillegersberg tot aan Wildersekade en de Strekkade. In 1771 begon de inpoldering, die tot 1785 duurde. Een gigantisch karwei! Er werden 27 watermolens gebouwd om het poldergebied droog te malen én te houden. Het water uit de veenplassen moest tot wel 6 meter omhoog gepompt worden naar de hoger liggende Rotte.

Dia 12. Dat lukte alleen via zogenoemde getrapte bemaling: 3 of 4 watermolens op een rij, een molendriegang of -viengang genoemd. Langs de Rotte kwamen 7 van zulke molengangen, A tot en met G, om de klus te klaren. Na vele jaren van inspanningen ontstond zo een nieuw vruchtbaar agrarisch gebied.

Dia 13. Zoom in op de eerste kaart. Je kunt de enorme hoeveelheid molens zien, die er in die tijd waren! Je ziet ook mooi de verkaveling van het land: rechte sloten, haaks op elkaar gegraven.

Dia 14: Het wapen van Lansingerland heeft alles te maken met deze watergeschiedenis. Het is op 30 augustus 2007 bij Koninklijk Besluit toegekend aan Lansingerland. Lansingerland is een nieuwe gemeente, die ontstond toen Bergschenhoek, Berkel en Rodenijs en Bleiswijk fuseerden. De naam Lansingerland verwijst naar de landscheiding of lansing uit plm 1350. Deze landscheiding loopt dwars door de nieuwe gemeente en is nu nog herkenbaar als een dijk. Dit wordt gesymboliseerd door de groene dwarsbalk in het wapen. De gouden en zilveren velden symboliseren de rivieren de Leede en de Rotte. De ster is afkomstig uit het oude wapens van Berkel en Rodenijs en Bergschenhoek; de rode ruit komt uit het wapen van Bleiswijk. De kroon is ontleend aan de kroon van het wapen van Bergschenhoek.

VERWOORDEN!

Verwoord-leerdoelen

- De leerlingen kunnen globaal vertellen hoe het polderlandschap om hen heen is ontstaan en gebruiken daarbij de volgende begrippen: veen, moeras, sloten, droogmaken, molen, polder.
- De leerlingen kunnen plekken aanwijzen waar je die geschiedenis kunt zien
- De leerlingen kunnen eigen gedachten verwoorden over wat 'de strijd tegen het water' betekent.

Reflectie

NB: Misschien wil je dat de leerlingen dit opschrijven in plaats van vertellen, dan duurt dit onderdeel waarschijnlijk wat langer.

- Hoe is het landschap (zijn de polders) om ons heen ontstaan?
 - Hulpvragen: hoe zag het landschap er vroeger uit? (veen, moeras, laagveen, veenmoeras...)
 - Wat is dat voor landschap, nat of droog? (nat, moeras)
 - Hoe en waarmee hebben ze dat droog gemaakt? (sloten graven, droogmalen met molens)
- Ken je plekken in de buurt waar je dit kunt herkennen?
- Wat betekent de 'strijd tegen het water' in ons land volgens jou?
- Denk je daar anders over dan aan het begin van de les?

Huiswerk

De leerlingen maken foto's van plekken waarvan zij vinden dat de geschiedenis van het landschap, zoals vandaag verteld en gezien, goed herkenbaar is. Die foto's hebben ze in de laatste les nodig.

Afsluiting

Geef indien nodig de instructies voor de excursie van de volgende les.

LES 2

De excursie naar het geselecteerde waterwerk

NB: tijdens de excursie moeten foto's gemaakt worden voor de derde les. Dat kan de leerkracht doen in opdracht van de leerlingen; als de leerlingen telefoons hebben en mogen gebruiken kunnen ze dat ook zelf doen. Het is aan te raden de leerlingen voor te bereiden op het doel van die foto's: zie hiervoor *de volgende les*.
Neem zelf ook een aantal foto's. Die kun je aan het begin van de volgende les tonen.

LES 3

het landschap om mij heen

<i>Tijdsduur:</i>	45 minuten
<i>Kijken & associëren:</i>	5 minuten
<i>Doen:</i>	40 minuten of langer als je wilt
<i>Presenteren:</i>	± 25 minuten, 5 minuten per groepje
<i>Verwoorden:</i>	5 minuten

Nodig:

- de PowerPoint: laatste dia
- de aantekeningen van de leerlingen over Nederland Waterland en Strijd tegen het water
- de foto's die gemaakt zijn na les 1 en tijdens les 2
- laptops voor de leerlingen om op te werken

Introductie

Haal terug wat er in les 1 en 2 is gedaan. Laat daarbij een of twee foto's zien die je zelf hebt gemaakt van het landschap of tijdens de excursie.

DOEN!

Introductie

De Nederlandse Strijd tegen het water is wereldberoemd. De leerlingen weten dat vast wel. Er komen vele toeristen af op de oude windmolens, men vergaapt zich aan dijken en het laaggelegen landschap onder de waterspiegel, de Afsluitdijk is wijd en zijd bekend. Kinderdijk is Werelderfgoed en wordt jaarlijks door mensen uit de hele wereld bezocht. En in zo'n landschap wonen de leerlingen. Onder de waterspiegel, door mensen drooggemaakt met molens en sloten en beschermd door dijken. Van de excursie weten de leerlingen dat de molens zijn vervangen door gemalen; dat het malen nog altijd nodig is en dag en nacht doorgaat.

Maar omdat er nog maar zo weinig molens zijn, en het gebied voor een groot deel vol staat met kassen, kent lang niet iedereen de geschiedenis van dit landschap. De leerlingen gaan ervoor zorgen dat dit bekender wordt.

Uitvoering

Verdeel de klas in groepjes van plm 8 - 10 leerlingen. De groepjes gaan een model van een website maken (dia 16 is een voorbeeld) voor mensen van buiten (toeristen, dagjesmensen enz.).

Ingrediënten voor de website

- Achtergrondverhalen. Hiervoor putten de leerlingen uit de kennis die ze hebben opgedaan in les 1 en 2 (onderdeel geschiedenis); de leerlingen werken samen aan deze verhalen.
- Blogs met eigen ervaringen, herinneringen en beelden: tekst en foto's.
- Weetjes, feiten: wat er geleerd is in les 1 en 2 en verder nog van internet gehaald.
- Eigen ideeën.

Het is handig als de leerlingen een taakverdeling krijgen of zelf regelen. Bijvoorbeeld:

- Bloggers
- Beeldredacteur (zorgt voor de afbeeldingen en zorgt ervoor dat die goed zijn uitgesneden etc.)
- Webdesigner (zorgt voor het ontwerp van de pagina)
- Historische teksten-schrijvers
- Weetjesschrijver
- Eindredacteur

Het is belangrijk dat de informatie over de geschiedenis e.d. klopt, maar verder mogen de leerlingen van alles vertellen wat ze zelf belangrijk vinden. Is het een leuk gebied om naartoe te gaan als toerist, of niet, en waarom? Toeristen vinden het heel leuk als locals iets vertellen: leerlingen kunnen bijvoorbeeld bloggen over plekken waar ze zelf graag komen (met foto!), ze kunnen jeugdherinneringen ophalen in korte stukjes, positief of negatief.

Als je meer tijd wilt besteden aan dit onderdeel, kun je de leerlingen nog mensen laten interviewen over het landschap en dit later in de website laten verwerken.

Meer informatie kunnen de leerlingen ook vinden op:

<https://www.entoen.nu/nl/page/63612/zuid-holland-en-het-water>

<https://geschiedenisvanzuidholland.nl/verhalen/de-zuid-hollandse-verveningsplassen-woorden-ingepolderd>

<https://geschiedenisvanzuidholland.nl/verhalen/de-droogmakerijen-van-de-achttiende-eeuw>

https://wikikids.nl/Strijd_tegen_het_water_in_Nederland

Optie

Als je (flink) meer tijd wilt besteden en de leerlingen een authentiekere ervaring wilt geven (en hiermee laten oefenen) kun je ze zelf een echte site laten maken met Wix (Wix.com). Daarvoor moet wel een account worden aangemaakt. Voordeel is dat je dan ook echt kunt doorklikken en dat de site online kan.

Afsluiting

De leerlingen presenteren hun webpagina's op het digibord. Je kunt ervoor kiezen om ze zelf later nog na te kijken en er een cijfer of andere beoordeling voor te geven.

VERWOORDEN!

Verwoord-leerdoelen

- De leerlingen kunnen vertellen wat er bijzonder is aan het landschap waar zij wonen
- De leerlingen kunnen verwoorden wat zij zelf bijzonder vinden – of niet – aan het landschap waar zij wonen.
- De leerlingen kunnen luisteren naar elkaar en open staan voor verschillende perspectieven op het landschap.

Reflectie

- Waarom moeten toeristen naar Bergschenhoek en omgeving komen om het landschap te zien?
- Als jij toerist was, zou je het dan eens willen zien? Waarom wel of niet?